

Vliv společenských změn na problematiku práv dětí

Jana Lojková*

Úvod

Dětem jako všem lidským osobám nepochybně náleží určitý sociální status. Kombinace tohoto morálního statusu a jejich věku, nebo chceme-li mládí, je základem mnoha filosofických teorií, které s kategorií dětství pracují. To, že dětem náleží určitá práva vázaná na jejich morální status je nepochybné, názory na opodstatněnost pozitivně zakotvených práv ale prošly dramatickým vývojem. Díky mezinárodně uznaným dokumentům však dnes děti nadále nemají postavení pouhého objektu dobré vůle a štědrosti dospělých, jsou z nich subjekty, nositelé práv, stejně jako jejich rodiče. Jsou nadány právy i povinnostmi, přiměřenými jejich věku, a to celosvětově. Nebylo tomu tak vždy. V následujícím výkladu bych se ráda pokusila ukázat, jaké události ve společnosti vyvolaly potřebu tematizovat otázku práv dětí a diskutovat o ní, ale také ji legislativně upravit. Existuje mnoho způsobů, jak tento problém řešit. Pro předkládaný text jsem zvolila cestu stručného historického exkurzu, který zaměřím právě především na to, jak se vyvíjelo uznání dětí jako společenských bytostí s příznacím sociálním statutem i vlastními právy.

1. Počátky a vývoj uvědomování si práv dítěte

Když v roce 1982 napsal americký profesor mediálních studií Neil Postman knihu *Mizení dětství*¹, vyjádřil v ní zajímavou myšlenku, že hranice mezi dětstvím a dospělostí se v souvislosti s obrovským rozmachem médií ztrácí. Vytrácí se rozdíl mezi produkty určenými výhradně dětem nebo naopak dospělým, obě skupiny sledují stejné pořady, hrají společné počítačové hry. Rodiče se tak pod vlivem médií stávají více dětinskými než jejich děti, těm je naopak nabídnut přístup k informacím, které patří do světa dospělých a ubírají jim na bezstarostnosti, která k dětství neodmyslitelně patří. Postmoderní kultura nás tak dle jeho názoru navrácí do dob, které se příliš neliší od časů středověku, kdy idea dětství, tak jak ji chápeme dnes, ještě vůbec neexistovala.

1.1. Středověk a jeho pojmání dětství

Postman vysvětluje pojetí dětí ve středověku neexistencí výrazného rozdílu mezi tím, co věděli dospělí a děti. Jak píše, absence literatury, vzdělávání a jakéhokoli studu, to jsou důvody, proč dětství ve středověku vůbec neexistovalo. Děti tehdy byly považovány za malé dospělé. Oblékaly se jako oni, měly stejné povinnosti, mohly se ženit a vdávat, nastupovaly na trůn. A děti, které byly příliš malé na to, aby se účastnily života dospělých, ty prostě neměly význam².

Zůstaneme-li ještě chvíli u jeho myšlenek, zlom v nazírání na dětství začneme spatřovat ve chvílích, kdy se díky tiskařským strojům začala šířit literatura. Ta odvedla děti od jejich práce na polích a v továrnách a naopak s sebou přinesla potřebu vzdělání, zpočátku pouze u elit, později u všech bez ohledu na původ. Dětství tak začalo znamenat určitou etapu života, během které se jedinec proměňoval v civilizovaného dospělého, který uměl číst a byl schopen přijímat a chápat komplexní informace.

S tím souhlasí i Phillippe Ariés, historik, který přišel s novou metodou zkoumání minulosti, zaměřil se na život obyčejných lidí a jako jeden z prvních autorů se plně věnoval fenoménu dětství v knize *L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*³. Podporu pro svá tvrzení hledal především v umění. Pokud zkoumáme malby z dřívějších dob, nenacházíme na nich žádné děti, pouze malé dospělé. Mají stejné oblečení, výraz, způsoby. Ariés přichází s vysvětlením, že malíři nemohli malovat děti, protože děti dětmi nebyly, šlo prostě o malé dospělé, a tak je i malíři viděli. Dětství je až historicky pozdější institut.

1.2. Vzdělávání a jeho dopad na práva dětí

Změna v nazírání na dětství přišla v 17. století, kdy se dětem, alespoň těm z vyšších vrstev, dostalo oblečení odlišného od dospělých. Děti díky své roztomilosti a prostotě začaly sloužit jako zdroj radosti a pobavení dospělých. Staly se však i předmětem seriózního zájmu vědců a texty z konce 16. a 17. století jsou plné komentářů věnovaných dětské psychologii, autoři vyjadřují hluboký zájem o děti, které tu ztělesňují nevinnost

téměř andělskou. Zároveň ale vidí nutnost vytvořit z nich myslící bytosti a dobré křesťany. V průběhu 17. století začal být kladen důraz právě na tento aspekt, změnil se tak způsob výchovy, která nově vyžadovala disciplínu a racionální přístup. Děti musely být nejen chráněny, ale i napravovány.

Tím byla vyzvednuta nutnost vzdělávání. Rodina přestala být pouhým institutem, který zajišťoval dědění jména a majetku, dostala nové, morální a duchovní funkce, měla správně formovat tělo i duši. Potřeba správné průpravy a výcviku pro život se v průběhu 17. století rozšířila z nejstarších synů na všechny syny a později i dcery. Rodina společně se školou tak postupně vymaňovaly děti ze světa dospělých.

16. a 17. století tedy přivedlo děti do školních lavic. Tato obrovská změna s sebou nesla řadu nových mýtů a předsudků, které „dětství označovaly jako „zlatý věk“, v kterém děti neznepokojovaly starostmi dospělých o práci a ekonomické podmínky mají svobodu užívat si života, zároveň jim ale nadále nebylo umožněno vydělávat peníze a rozhodovat samostatně, co s volným časem; byly nuceni do závislosti na dospělých a povinni hrát si nebo studovat.“⁴

Bob Franklin, profesor žurnalistiky z univerzity v Cardiffu, ve svém díle upozorňuje na metaforu s obezděnou zahradou, v které jsou malé a slabé děti opečovávány a chráněny od nástrah venkovního světa dokud nejsou silné a schopné se s nimi vypořádat samy. Nejde o metaforu náhodnou, angličtina, čeština i jiné jazyky používají stejný výraz pro místo, kde jsou rostliny i malé děti vychovávány a živeny – školka. Dětem tak dle jeho koncepce byla odepřena autonomie v rozhodování o zásadních otázkách jejich života, byly podporovány v tom být viděny, nikoli ale slyšeny“⁵.

1. 3. Hnutí za práva dítěte

Vznik Hnutí za práva dětí je datován do poloviny 19. století a souvisí s tzv. vlakem sirotků. V této době se často stávalo, že děti z velkých měst, jejichž rodiče zemřeli, museli těžce pracovat za minimální mzdy, aby se užívali. Po zavedení povinné školní docházky v americkém Massachusetts byla v roce 1853 založena Children's Aid Society, která pomáhala dětem z ulice. V roce 1854 vypravila první vlak, který děti odvezl na západ, kde byly adoptovány nebo dostaly možnost získat lepší práci.

Dětská práce byla v amerických podmínkách po několika pokusech definitivně zregulována až v roce 1939, druhá světová válka však přinesla potřebu jakékoli pracovní síly, včetně té dětské.

1.4. Nové přístupy 20. století

Viděli jsme tedy, že dětem a dětství začala být od 16. století věnována patřičná pozornost. Především u nižších společenských vrstev ale skutečnou změnu znamenal až konec 19. a především pak 20. století. Trvalo však ještě řadu let, než se z objektu rodičovské péče a moci děti staly subjekty vlastních práv, tak jak je chápeme dnes.

Mnoho podnětů, především z celosvětového pohledu, přinesla 60. léta 20. století a s nimi tradičně spjatá hnutí prosazující lidská práva, hnutí mladých protestujících proti jakékoli formě autority, včetně té rodičovské. Velmi významně situaci ovlivnilo především nové chápání tradiční rodiny a řady společenským institutů. Obrovský nárůst počtu rozvodů, interrupcí, svobodných a pracujících matek, nesezdaných párů, to vše vneslo do původních vazeb řadu demokratických prvků, díky kterým je dítě bráno jako individualita se stejným statutem, jaký mají i jeho rodiče.

Pod vlivem filosofii osvobození dítěte bylo vypracováno i konečné znění Úmluvy o právech dítěte, jak o ní bude hovořeno níže. Začal se prosazovat přístup, který zdůrazňoval, že práva rodičů jsou odvozena z jejich povinností vůči dítěti a existují jen tak dlouho, dokud jsou pro ochranu dítěte potřeba, tedy do doby, kdy dítě dosáhne dostatečné způsobilosti a inteligence a je schopno rozhodovat se samo. Je tomu tak proto, že práva rodičů tu jsou pro blaho dítěte a slouží výhradně k tomu účelu, aby v rámci prosazování jeho blaha mohl rodič svoje povinnosti vůči němu vykonávat. Jak shrnuje Martin Buber, profesor etiky a religionistiky na univerzitě ve Frankfurtu nad Mohanem, „vývoj nazírání na postavení dítěte je výzvou k tomu, aby se potenciality lidskosti v raných fázích vývoje neztrácely pod manipulativním vedením dospělých, kteří si nejsou vědomi dětství jako pokladnice zdrojů lidskosti. Aby se naopak mohly naplnit v žití mezilidských vztahů pro zakotvení ve světě, kdy jsou zřejmě jedinou možností, jak se stávat lidskou bytostí, v žití láskou, s možností dávat ji najevo i ji přijímat, v tvoření si své vlastní mapy světa a ve vnímání otevřenosti své lidské cesty do neznáma“⁶.

2. Vývoj mezinárodněprávní ochrany dítěte

20. století je nazýváno stoletím lidských práv a nebude proto žádným překvapením, že první dokument, který si všiml zvláštních problémů ochrany dětí čekal na své sepsání až na začátek 20. století, konkrétně rok 1924. Na mysli mám Ženevskou deklaraci práv dítěte Společnosti národů.

Problematika práv dětí začala být intenzivněji řešena celosvětově po zformování OSN, která v roce 1948 vyhlásila Všeobecnou deklaraci lidských práv. Několik jejích ustanovení je věnováno i ochraně rodiny a dětí. Jde především o článek 25, který zakotvuje právo matky a dítěte na zvláštní pomoc a ochranu a rovnost manželských a nemanželských dětí. Právo a zároveň povinnost základního vzdělání, které by mělo být bezplatné, upravuje hned následující článek 26, jehož odst. 2 zdůrazňuje nutnost vzdělávání vedoucího k úctě k lidským právům a základním svobodám. Velmi zajímavý pro naši problematiku je odst. 3 čl. 26, který stanoví, že „rodiče mají přednostní právo volit druh vzdělání pro své děti.“

V roce 1946 vytvořilo Valné shromáždění OSN odbornou organizaci Dětský fond OSN (UNICEF), který byl zřízen pro plnění úkolů v oblasti zdravotnictví, výživy, vzdělání, zásobování vodou, hygieny, životního prostředí a jiných.

Významným dokumentem věnovaným už konkrétně právům dítěte pak byla v roce 1959 Deklarace práv dítěte OSN. Jak už ale napovídá samotný název, šlo především o zdůraznění významu ochrany dítěte, určitých idejí, hodnot a zásad s trvalým významem jako cílů mezinárodního společenství, než o právně závazný dokument.

2.1. *Přijetí Úmluvy o právech dítěte a její význam*

Rok 1979 byl vyhlášen Organizací spojených národů jako Mezinárodní rok dítěte. Při této příležitosti předložilo Polsko návrh na závaznou úpravu práv dítěte, která by navazovala na Deklaraci práv dítěte z roku 1959. Výbor OSN pro lidská práva zřídil zvláštní pracovní skupinu, s kterou spolupracovali i UNICEF a mnohé nevládní organizace, polský návrh jim přitom sloužil jako podklad pro přípravu konečného znění úmluvy. Z této spolupráce nakonec vznikl dokument, kterému se podařilo zaštitit jak cíle bojující o zlepšení sociálního a ekonomického postavení dětí především na poli zdravotnictví a vzdělanosti, tak i ustanovení spojená s oblastmi, jako například svobodný přístup k informacím, zákaz sexuálního a ekonomického zneužívání, právo být slyšen a podobně.

Přípravné práce trvaly deset let, konečná verze byla Valným shromážděním přijata dne 20. listopadu 1989. Veliká část ustanovení je převzata z Mezinárodního paktu o občanských a politických právech a Mezinárodního paktu o sociálních, kulturních a hospodářských právech. Úmluva je tak směsicí ustanovení ochranných, podpůrných a participačních, některé z nich však představují jediný mezinárodně právně závazný nástroj, který lze užít například v boji proti obchodu s dětmi, dětskou prostitucí a pornografií a podobně. Díky Úmluvě existuje i mezinárodní kontrola nad dodržováním práv dítěte, a to prostřednictvím zpráv o realizaci usta-

novení Úmluvy, které státy musí podávat a které jsou kontrolovány Výborem práv dítěte.

Jedinými dvěma zeměmi, které Deklaraci neratifikovaly jsou USA a Somálsko. V případě USA to bylo pro „závažné politické a právní zájmy, které odporují americké centrální politice ústřední role rodičů, suverenity, národního a státního práva“⁷.

Úmluvou byl zdůrazněn význam dětství už ne jako pouze určitého období, v kterém dospíváme v dospělého, ale jako etapy, v které jsou všechny děti nadány právy jako lidské osoby a plnoprávní členové společnosti. Text Úmluvy v sobě nese ideu autonomie dítěte, která znamená posun od paternalistického myšlení ve výchově k myšlení demokratickému, kdy dítě nepotřebuje ochranu, ale je plně kompetentní, potřebuje proto autonomii.

Úmluva vyvolala po svém přijetí velmi silnou odezvu díky v té době tradičně projevované ochotě podporovat snahy ve prospěch dětí, filosofie autonomního dítěte ovlivnila zákonodárství řady zemí. Práva dětí se stala součástí politických programů a jednání v celosvětovém i národním měřítku. Naplňování Úmluvy však bývá kritizováno jako oproti očekávání daleko méně účinné. Faktorů, kterým je možné tuto skutečnost klást za vinu je mnoho, jak uvádí Sdružení zastánců dětských práv, základní příčina je však vždy stejná: chybí celistvý přístup k právům dětí jako k politické prioritě⁸. Děti zaujímají v politických koncepcích jen zřídka přední místo, ministři za ně zodpovědní bývají považováni za méně důležité, tato problematika za nepolitickou a triviální.

2.2. *Aktuální problémy v plnění Úmluvy*

Pozornost se dnes obrací především k problémům dětské práce, zneužívání dětí a jejich účasti v ozbrojených konfliktech (stanovení věkové hranice pro přímou účast v ozbrojených konfliktech na 15 let vyvolávalo obrovské spory již v době schvalování Úmluvy). Výbor OSN však řeší i případy, v kterých plnění na důsledném prosazování práv dětí vyvolává naprosto extrémní situace, kdy například⁹ podle soudního rozhodnutí Nejvyššího zemského soudu ve Frankfurtu musí být vyslechnuto dokonce už tříleté dítě, v této věci neexistuje žádná dolní věková hranice. Konflikty způsobuje i právo na svobodu vyznání a náboženství, právo na svobodný přístup k informacím pak vede k přístupu do zdravotnických center, konkrétně k antikoncepci a interrupci. Odborníci z Výboru si uvědomují nebezpečí, kdy rodiče pod vlivem teorií o autonomním dítěti nebudou nadále důvěřovat svým přirozeným pocitům a nebudou schopni k dítěti přistoupit s plnou sebedůvěrou toho, kdo je schopen je chránit. Olar A. Otunnu¹⁰, zvláštní zpravodaj Komise OSN pro lidská práva, který se zaměřuje na ochranu žen a dětí při ozbrojených konfliktech upozorňuje na rostoucí bruta-

litu střetů, na to, že ženy a děti nejsou prakticky nijak chráněny kvůli klesajícímu významu rodiny a hodnot, na kterých je stavěna. Vazba na bližní není podle něj v dospívající generaci dostatečně zakořeněná, vytrácí se proto pocit, že ženy a děti potřebují zvláštní ochranu. Vyzdvihuje proto snahu posílit soudržnost rodiny, která by se měla stát prioritou všech politických rozhodnutí.

3. Závěr

Jak již bylo uvedeno, pojmání dětství prošlo určitým dějinným vývojem. Bylo, je a mělo by vždy být věkem nevinnosti, obdobím, v kterém se v relativně krátkých časových úsecích velmi mnoho odehrává, jde o dobu plnou her, poznávání a objevování a zároveň také dobu, která není zatížená zodpovědností a starostmi praktického života. Tyto záležitosti podmiňují závislost dětí na rodičích, resp. dospělých. Jejich závislost se formálně měnila od otcovské a rodičovské moci, přes práva a povinnosti rodičů k dítěti, až po rodičovskou odpovědnost.

Pokud bych se měla krátce vrátit k myšlenkám Neila Postmana, zmiňovaného v úvodu tohoto článku, hranice mezi dnešními rodiči a dětmi se opět ztenčuje. Jedni i druzí sledují stejné televizní pořady, hrají stejné počítačové hry, rodiče děti doprovází na balet, hokej nebo fotbal a mají potřebu striktně kontrolovat každý jejich krok. Děti už zase nosí zmenšené verze oblečení dospělých, nehrají si pro svou radost, ale především pro uspokojení rodiče. Umělá konstrukce dětství je tak podle tohoto autora v koncích a děti se znovu stávají malými dospělými.

Ať už se k jeho kritické koncepci stavíme jakkoli, je jasné, že děti díky nově nabytým právům přestávají být chráněny od skutečností, kterých měly a mají být ušetřeny. Fakta o narození, smrti, sexu, různých tragédiích, které se ve světě odehrávají vždy zůstávala dětem skryta. Díky médiím ale mají děti přístup k informacím, běžně chápou, jak se přenáší sexuálně přenosné choroby, co je to antikoncepce a interrupce, a to mnohem dříve, než je to nutné a vhodné.

Snažíme se je vychovat v samostatné a soběstačné osoby, stále dříve a dříve je podporujeme v tom, aby za sebe samy činily rozhodnutí, ať už se týkají jídla, oblečení nebo obstarávání vlastních záležitostí. Tím je jim ale zároveň upírána ta bezstarostnost, která činí dětství dětstvím. David Elkind užívá pojem „uspěchané dítě“¹¹, kdy rodiče chtějí co nejvíce uspěchat proces dospívání svých dětí, aby se zbavili vlastní zodpovědnosti za ně. Připomíná ale zároveň skutečnost, že vývoj citů a emocí se řídí vlastními pravidly, která se vůlí změnit nedají, děti pak mohou čelit realitě života dospělých, na kterou nejsou emocionálně připravení. Vzhledem k tomu, že děti potřebují čas, aby vyrostly, učily se a vyvíjely, budeme-li se k nim tedy chovat odlišně od dospělých, děti tím nediskriminujeme, naopak uznáváme jejich

speciální status. Ostatně ani není možné k ním přistupovat jako k rovným, protože se děti neučí, nepřemýšlí ani necítí stejně jako dospělí.

Je proto nutné pozitivně hodnotit, že dětství je přikládána odpovídající důležitost a přiznáván patřičný respekt, které našly svoje vyjádření v celosvětovém uznání a zakotvení práv dítěte, zároveň ale i počítat s možnými novými problémy, které aplikace práv dětí v podmínkách dnešního světa může přinést a přistupovat k ní citlivě, aby byl zachován smysl a podstata dětských práv, které jsou chráněny především.

Literatura

- ARIÉS, Philippe, *Centuries of Childhood*, New York: Vintage Books, 1965, 447 s., ISBN 0394702867
- BUBER, Martin, *Problém člověka*, Praha: Kalich, 1997, 159 s., ISBN 80-7017-109-X
- ČESKÁ SEKCE DCI – SDRUŽENÍ ZASTÁNCŮ DĚTSKÝCH PRÁV. *Politická vůle k uplatňování práv dítěte*, (citováno dne 4. 1. 2008) dostupné z <http://dci.jeja.cz/index.php?o=28&i=15>
- ELKIND, David, *The hurried child*, Cambridge: Perseus publishing. Co, 2001, 288 s., ISBN 0738204412
- FRANKLIN, Bob *The New Handbook of Children's Rights*, London: Routledge, 2001, 433 s., ISBN 0415250366
- HUG, Barbara, *Státní zásahy do rodinného života, Pozitivní a negativní aspekty Úmluvy OSN o právech dítěte*, (citováno dne 4. 1. 2008), dostupné z <http://www.obcinst.cz/clanek.asp?id=610>
- POSTMAN, Neil, *The disappearance of childhood*, New York: Delacorte press, 1982, 177 s., ISBN 0385281919

Anotace

Předkládaný článek je stručným historickým exkurzem snažícím se objasnit, které události ve společnosti znamenaly uznání dětí jako bytostí nadaných sociálním statutem i vlastními pozitivně zakotvenými právy. Mapuje období od středověku, kdy dětství v podstatě neexistovalo, snaží se postihnout události, které přinesly změnu, zabývá se situací v době přijímání Úmluvy o právech dítěte i dnešním pojmáním tohoto fenoménu včetně problémů, které mezinárodní společenství musí nadále řešit.

Summary

This article deals with the problems related to the consideration of bias of Constitutional Court judges,

which was demonstrated in one current decision of the Spanish Constitutional Court. The Court ruled on the exclusion of its president and vice-president from a case, the object of which was to review the constitutionality of an organic act extending the term of office of these court magistrates. In the article the necessity of using restrictive interpretative methods in similar cases is highlighted. This conclusion is deduced especially in respect to the unique mission of every constitutional (or similar) judicial body – which is the protection and promotion of constitutional rules. Above all, in the case of abstract norm control it is necessary to insist on the quorum maintenance.

---

* Jana Lojková, studentka II. semestru doktorského studia na katedře Právní teorie Masarykovy univerzity, Brno

¹ Postman, N. *The disappearance of childhood*, New York, 1982, 177 s.

² Molière, citováno z Ariés, P. *Centuries of Childhood*, Vintage Books, New York, 1965, s. 128.

³ Ariés, P. *Centuries of Childhood*, Vintage Books, New York, 1965, 447 s.

⁴ Franklin, B. *The New Handbook of Children's Rights*, Routledge, 2001, s. 17.

⁵ Tamtéž, s. 18.

⁶ Buber, M. *Problém člověka*, Praha: Kalich, 1997, 159 s.

⁷ Children's Rights Movement, Wikipedia, The Free Encyclopedia, dostupné z http://en.wikipedia.org/wiki/Children's_rights_movement

⁸ Česká sekce DCI – sdružení zastánců dětských práv. Politická vůle k uplatňování práv dítěte, dostupné z <http://dci.jeja.cz/index.php?o=28&i=15>

⁹ Hug, B. Státní zásahy do rodinného života, Pozitivní a negativní aspekty Úmluvy OSN o právech dítěte, dostupné z <http://www.obcinst.cz/clanek.asp?id=610>

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Elkind, D. *The hurried child*, Cambridge: Perseus publishing, 2001, 288 s.